

Els materials d'un hipogeu a l'extrem NO de la necròpolis del Puig d'es Molins

J. Ramon Torres

Fa uns cinc anys va ser edificat el solar que correspon al número «40» del carrer «Via Romana» que, segons hem pogut comprovar arran de les edificacions que, als darrers anys, s'han anat fent als solars vesins, es troba pràcticament a l'angle que forma el límit NO de la necròpolis púnica del «Puig d'es Molins». Cal recordar que l'àrea que va ser declarada monument nacional és molt més reduïda que l'extensió real de l'antic cementiri; així tenim que l'espai protegit acaba a una trentena de metres al nord d'on comença el vessant del turó, però les tombes s'allarguen fins a una cinquantena més de metres en la mateixa direcció, i, és clar, la ciutat moderna ha tingut pocs destorbs per a arrassar aquesta zona. El problema s'agreuja també per altra banda: una sèrie no molt grossa d'hipogeus excavada a l'any 1946, situats entre «Via Púnica» i «Via Romana», aproximadament a l'altura del n.º 36 del primer carrer¹, és juntament amb altre curt nombre d'excavacions, accidentals i intermitents prolongades fins l'any 50, l'únic treball amb finalitat arqueològica dut a terme en aquesta zona, del qual el seu director J. M. Mañà va donar solament breus notícies². Un estudi profund dels materials recuperats en l'esmentada campanya és encara per fer, i potser serà difícil de fer-ne una sistematització científica.

Recentment hem assajat un estudi del que fou arqueològicament el solar «40»³ a partir d'unes dades molt parcials i acientífiques que, malgrat tot, permeten d'esbossar-ne una visió de conjunt del funcionament d'aquest punt de la necròpolis.

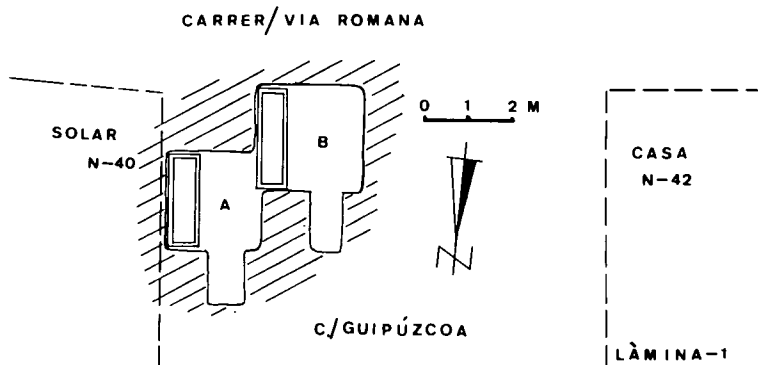
Les dues cambres hipogees que ens ocupen ara, queden, en planta, davall el carrer «Guipúzcoa» (lám. 1). Foren descobertes en irrompre en la que anomenaren «A» el pou per una columna de l'edifici del «Solar 40». La vigilància que fèiem del lloc ens permeté de seguir el seu registre dut a terme pels obrers. Després es van tapar de nou i fou impossible una revisió més sistemàtica, que segurament hauria donat objectes de petit tamany.

Hem hipotetitzat el plànol (lám. 1) prenent com a referència la segona columna del costat de ponent de l'edifici en direcció SN. per a la situació, i les mides corrents dels sarcòfags púnico-ebussitans (és a dir uns 2,20 de llarg i 0,70 m d'ample) per les restants mides. Això vol dir que no cal prendre el plànol al peu de la lletra; serveixi només com a orientació.

La grandària de les dues sales és semblant, són quadrats d'uns 2,50 m. de costat, situades a uns dos metres davall el sòl i amb els pous d'accés orientats cap al nord, bojats per pedres i terra, forçosament la seua amplària ha de ser d'uns 0,80 m. per a permetre-hi el pas dels sarcòfags. Aquests sarcòfags es troben un dins cada sala, recolzats a les cares de llevant i orientats N-S. Com que no podem donar cap mida exacta ens limitarem a dir que són de marès, monolítics i llisos, per a ells és vàlida qualsevol de les moltes descripcions generals que s'han publicat sobre els sarcòfags púnics d'Eivissa.

Les set peces que tot seguit descriurem es trobaven a l'hipogeu «A», la n.º 6 i 7 (lám. 3) sòl de la cambra i les restants números 1, 2, 3, 4, 7 (lám. 2) dins el sarcòfag, mesclades amb la terra arenosa, que omplia el sarcòfag fins uns 20 cm. A més també hi havia molts d'ossos humans trossets, que juntament amb els que aparegueren fora del sarcòfag evidencien un regirament si bé en temps antics, puix no es van interessar per les peces de ceràmica.

L'hipogeu «B» i el seu sarcòfag es varen revisar poc, semblaven, d'un cop d'ull, buits i amb menys quantitat de terra. En tot cas la problemàtica que ofereix no es fàcil de resoldre. Resultaria inversemblant que hom hagués registrat aquesta cambra portant-se totes les peces ceràmiques i no s'hagués fet el mateix amb la «A», a la qual podrien passar tant fàcilment. Queda el dubte de saber cert que realment no hi havia dins cap material funerari; tal volta es podria pensar que l'hipogeu no hauria estat pas utilitzat com a tomba o que s'haurien retirat les restes a la mateixa època.

INVENTARI

1. Ungüentari de ceràmica. Peu i coll alts i cos fustiforme. Emparentat amb les formes 37, 38, 39, 40 d'Almagro, per a les necròpolis d'Empúries⁴. Lleugerament deformat per defecte de fabricació. Conservació intacta. Pasta ben depurada, color marró fort i cuïta a alta temperatura. No presenta cap mena de decoració.

Llarg 25 cm. Diàmetre màxim 6 cm.

2. Pàtera de ceràmica, peu diferencià i enfonsat amb «umbo». Associat a la forma 28-C de Lamboglia⁵. Pasta color groguenc amb abundància de calç, ben cuita. Presenta la superfície interna i bona part de l'externa coberta per una mena de pintura color gris-marronenc de tonalitats metàl·liques, ja pràcticament desaparegut. Com a decoració té, al fons intern dos cercles concèntrics fets amb el sistema de «rodeta». Es conserva intacta.

Diàmetre màxim 14,4 cm. Alçària 5,3 cm. Diàmetre del peu 5,9 cm.

3. Pàtera de petites dimensions. Peu diferencià i lleugerament enfonsat, pasta grisa de no excessiva qualitat, presenta una mena d'engob també gris però més fosc que el de la ceràmica, de tacte sabonós, característic de les ceràmiques grises ebussitanes⁶. Llevat de petits esportells, que sembla haver-se produït amb l'ús que d'antic va tenir la peça, es conserva intacta.

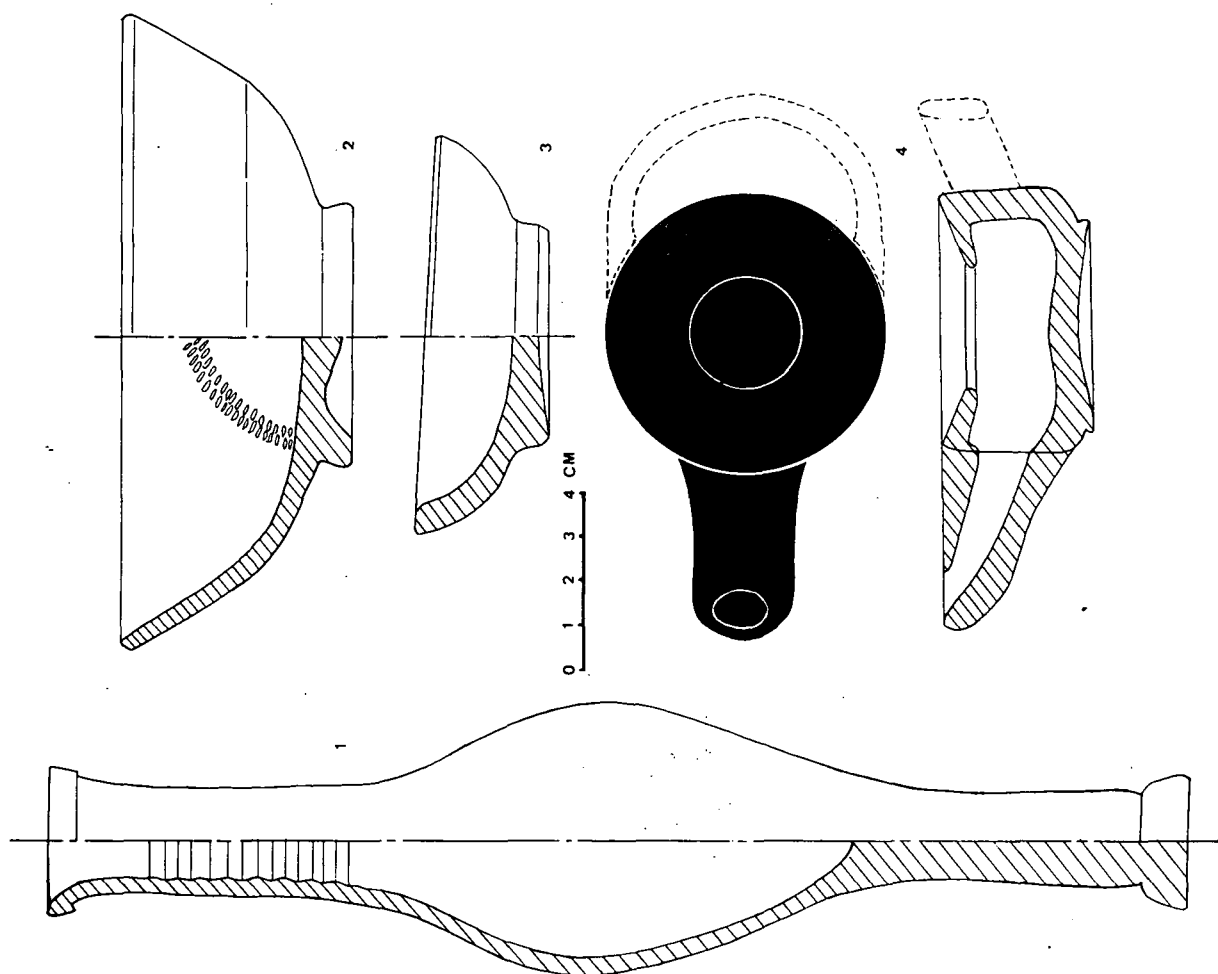
Conserva al seu interior abundants restes de pols d'ocre vermell. Diàmetre màxim: 8,7 cm. Alçària: 2,5 cm. Diàmetre del peu: 5 cm.

4. Lucerna de disc i parets altes. Peu diferencià i lleugerament enfonsat, metxer llarg i ansa posterior, que li manca. Forma 23, a núm. 213 de Howland⁷. Pasta molt ben depurada, força vermellenca i cuita a alta temperatura. Excepte la base, tant la cara interna com l'externa són cobertes per un vernís negre de lluentor intensa i esfumada. Diàmetre 6 cm. Llarg total 9,8 cm. Alçària 3,5 cm.

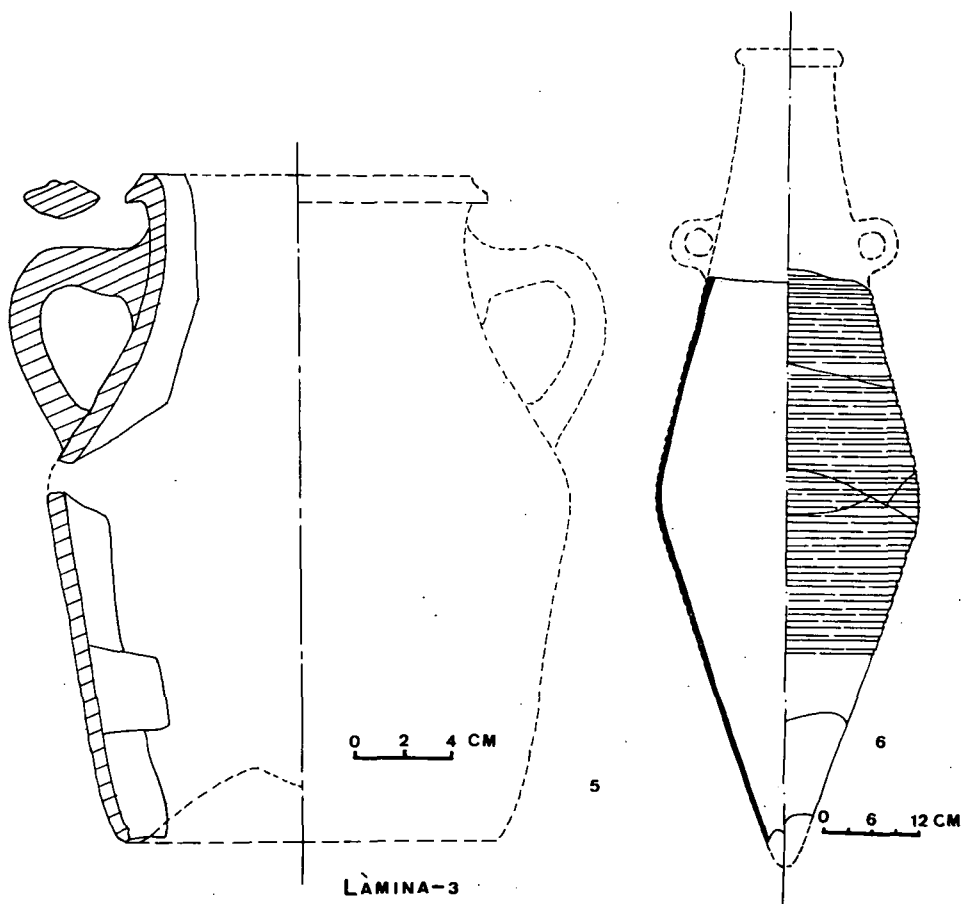
5. Urna de ceràmica molt fragmentada, de dues anses i coll ample; orla de secció triangular, base molt enfonsada. Forma EB, 73⁸. Pasta groguenca amb zones rosades de mala qualitat, i cuita regular.

Mides teòriques: Alt 28 cm. Diàmetre màxim 20 cm. Diàmetre boca 15 cm.

6. Àmfora púnica de cos bicònic. Li manca el terç superior, és rompuda a l'inici de les anses, que també han desaparegut, la resta del cos s'ha pogut reconstruir amb molts fragments. A partir d'uns 30 cm. de la punta i fins tot el que es conserva presenta les típiques acanalacions d'uns 0,7 cm. d'ample, cosa semblant de separació i, algunes, més de 0,1 cm de fondària. Pasta blanquinoso i tova, poques impureses, presència de calç, cuita regular. Gruix de les parets 1 cm.

LÀMINA-2

LÀMINA-3

Llarg (conservat) 81,6 cm. Llarg teòric total 102 cm. Diàmetre màxim 32 cm.

7. Dos fragments, un d'ells el cercle superior d'un atuell cilíndric de plom. Estat molt deficient de conservació.

Diàmetre uns 9 cm. Gruix parets 0,3 cm. L'altre fragment 9,1 cm llarg.

CRONOLOGIA I CONCLUSIONS

La lucerna (4 inv.) és una importació de Grècia, tal vegada d'Atenes, on, segons les excavacions fetes a «l'Àgora»⁹ es fabricava entre el tercer quart del segle cinquè a.C. i el primer quart del segle posterior. Frequent a tots els cementiris cartaginesos¹⁰, com a peça de luxe. L'urna EB, 73 bé que no tant freqüent, és prou coneguda a Eivissa i ha estat aquesta forma considerada per M. Font¹¹. En tenim també un exemplar idèntic a la necròpolis oranesa de «Les Andalouses» que sembla ben datada del segle III a.C.¹²

La pàtera (2 inv.) és una fabricació local, però directament relacionada amb les formes de la ceràmica de «vernís negre» o «Campanianes». Del Amo¹³ assenyala aquesta forma com la més imitada pels tallers ebussitans i indica que les formes més rectilínies corresponen ja al segle II a.C. Els ungüentaris de ceràmica no són encara del tot sistematitzats, i és difícil de dir-ne cronologies exactes, malgrat tot les formes semblants a la nostra pertanyen al segle II a.C.¹⁴

L'altra pàtera (3 inv.) és també una producció local de ceràmica grisa, emparentable amb les formes similars àtiques de finals del S. V. a.C. o s. IV a.C. En la primera publicació sobre l'arqueologia eivissenca¹⁵, tenim una referència de restes de colorant o d'ocre vermell dins de ceràmiques i copines marines, però és un tema que s'ha tocat ben poc posteriorment. Aquest ocre tenia en el món púnic un sentit ritual relacionat amb creences prehistòriques nord-africanes¹⁶, en realitat ens apareix freqüentment a més rajant ous d'estruç o les urnes com les d'alabastre d'Almuñécar¹⁷. En el nostre cas queda ben provat a quin ús va ser destinada la petita pàtera.

En la tipologia de Mañà per a àmfores púniques¹⁸ el perfil que més s'assembla a la nostra àmfora es el «A-5»; el qual Mañà assenyala com una de les darreres evolucions dins la forma «A». Bé que han passat més de vint-i-cinc anys des que es va publicar aquesta classificació tipològica i malgrat haver set després reconstruïda per R. Pascual¹⁹, en el camp de les àmfores bicòniques, igual succeeix amb totes les de tradició púnica, queda quasi tot per fer. Mañà afirma haver trobat un d'aquests exemplars possiblement similar al nostre juntament amb materials no anteriors al segle III a.C. i, més aviat posteriors²⁰.

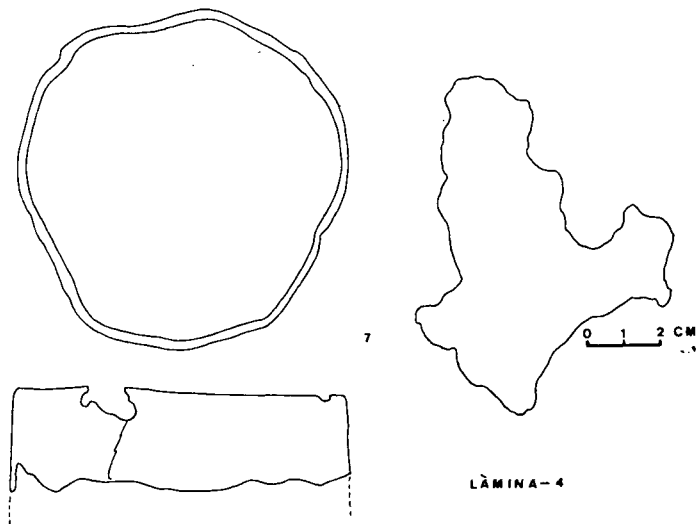
Concloent, consideram que l'hipogeu va ser obert al segle IV, segurament no molt avançat, segons es pot deduir de la cronologia de les peces núms. 3 i 4, les quals formarien part de les ofrenes al o als primers enterraments que s'hi feren.

Com ja hem vist l'urna pot datar del segle III a.C. com l'àmfora, i l'ungüentari juntament amb la pàtera n.º 2 són ja del segle II a.C.

¿Com cal explicar això? En realitat aquest fet planteja problemes que no veurem del tot resolt fins que no s'aconsegueixi localitzar hipogeu no saquejats i excavar-los adequadament.

En primer lloc hem de tenir en compte que, si bé tenim prou documentada l'existència d'hipogeu amb enterraments individuals, el més corrent és que fossin destinats a panteons de caràcter familiar, si de cas podien ser utilitzats durant unes dues generacions i podríem pensar amb uns cinquanta anys com a terme mig d'ús de la cambra i unes quatre o cinc persones. Ara bé, la cronologia del conjunt del material del nostre hipogeu completa més de dos-cents anys, xifra força ampla per haver tingut una utilització ininterrompuda.

Les dades que manejam no ens permeten gaires apreciacions, però el que és cert és que la seua durada no es pot reduir solament al segle IV. Després de Vives²¹ es va generalitzar perillosament la idea que els hipogeu del «Puig d'és Molins» havien estat comunicats i mesclats els seus materials pels saquejadors. Amb aquest concepte el més còmode seria pensar que l'hipogeu «A» era del segle IV a.C. i el «B» del segle II a.C. i que els materials de les

dues sales s'haurien barrejat. Però òbviament consideram que les dues sales són poc més o menys contemporànies, dada la seua idèntica estructura i disposició; responen a un mateix esquema de ritual. Aleshores pensem en una inserció d'altres enterraments i altres mobiliaris funeraris del segle II a.C. Ens trobam també que desconexim gairebé com evoluciona el ritual funerari en l'etapa que passa de l'època púnica clàssica a l'imperi, és a dir, en temps de la república romana.

J. RAMON TORRES

(Dibuixos números 2 i 3 B. Costa)

1. J. M. Mañà de Angulo: *Puig des Molins*. Noticiario Arqueológico Hispánico Cuad 1-3, Madrid 1951, pág. 121. *Excavaciones arqueológicas de 1950*. Rev. «Ibiza» n.º 1, 2.ª época. Ibiza 1953, págs. 33-34.

2. M.ª J. Almagro: *Excavaciones Arqueológicas en Ibiza*. Excavaciones Arqueológicas en España núm. 56, Madrid 1967.

3. J. Ramón: *Necrópolis del Puig des Molins: Solar n.º 40 del carrer Via Romana*. Fonaments I Barcelona 1967.

4. M. Almagro: *Las Necrópolis de Ampurias*. Vol. 1, Barcelona 1953, pág. 379.

5. N. Lamboglia: *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*. Atti del primo congresso internazionale di Studi Liguri, Bordighera 1952, pág. 117.

6. M. Del Amo: *La cerámica de importación y las imitaciones campanienses en Ibiza*. Trabajos de prehistoria vol. 27, Madrid, 1970, pág. 205.

7. R. Howland: *Greek lamps and their survival, at the Athenian Agora*. Results of the excavation conducted by American School of classical Studies at Athens. VI Pinetion 1958, pág. 56.

8. M. Font: *Algunas formas poco frecuentes de la cerámica Púnica de Iberia*. VI simposium de prehistoria peninsular, prehistoria y arqueología de las Baleares, Barcelona 1974.

9. Ídem nota 7.

10. P. Cintas: *Ceramique Punique*. Tunis, 1950, pág. 179.

11. M. Font. op. cit.

12. G. Vuilleumot: *Reconnaissances aus Échelles puniques d'Oranie*. Autun 1965, pág. 365.

13. Del Amo, Cit. pág. 211.

14. M. Almagro. Op. Cit.

15. J. Roman: *Los nombres e Importancia Arqueológica de las Pitiusas*. Barcelona 1906, pág. 9.

16. M. Tarradell i M. Font: *Eivissa Cartaginesa*. Barcelona 1975, pág. 190.

17. M. Pellicer: *Excavaciones en la necrópolis púnica «Laurita» del cerro de San Cristóbal (Almuñécar, Granada)*. Excavaciones Arqueológicas en España, n.º 17. Madrid 1972, pág. 65.

18. J. M. Mañà: *Sobre tipología de Anforas púnicas*. VI congreso de Arqueología del Sudeste, Alcoy 1950, Cartagena, 1951, pág. 205.

19. R. Pascual: Reedicció del treball de Mañà presentat al VI congrés del Sud-Est: *Información Arqueológica* 14, Barcelona 1974, págs. 38 a 46.

20. J. M. Mañà. Op. cit. pág. 206.

21. A. Vives: *Estudios de arqueología cartaginesa: La Necrópolis de Ibiza*. Madrid, 1917, pág. 23.